
CƏFƏR QIYASININ YARADICILIĞINDA TƏBRİZ MEMARLIQ MƏKTƏBİ

AMEA-nın müxbir üzvü, memarlıq doktoru, professor, C.Qiyasi Azərbaycan memarlığının əsaslı surətdə öyrənilməsinə mühüm təməl daşları qoymuş, orta əsr memarlığının son dərəcə gözəl panoramının tədqiqi və qavranılması üçün vacib olan həlqələr əlavə etmiş alim memarlar dəstəsinə mənsubdur. Bir sıra dəyərli əsərlərin nəşri onun yaradıcılıq xidmətləri sahəsinə aiddir. Onlar eyni zamanda memarlıq sənətinin çoxcəhətli sahələri və müxtəlif aspektləri barədə məlumata əsaslanır.

Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunda M.Ə.Hüseynovun rəhbərliyi altında dissertasiya üzərində iş C.Qiyasi üçün yaxşı məktəb olmuşdur. O, yüksək dərəcəli alimlərlə ünsiyyətdə olmuş və onlardan çox şey öyrənmişdir. Azərbaycan memarlıq elminin böyük mücəhidləri olan bu insanların tədqiqatları hələ onlar həyatda ikən beynəlxalq səviyyəli klassik əsərlər olmuşlar. 1978-ci ildə “XIII-XVII əsrlər Təbriz memarlıq məktəbi” adlı namizədlik dissertasiyasının müdafiəsi oldu. Tarixi-nəzəri əsərin mükəmməl elmi konsepsiyası müxtəlif sənədli materialların hərtərəfli tədqiqi, çoxsaylı mənbələrin dərin təhlili, onlarla memarlıq abidələrinin yerində öyrənilməsi nəticəsində mümkün oldu. Göstərilən vaxt çərçivəsini əhatə edən dissertasiyada Makudan Qəzvinə, Ərdəbildən Həmədana qədər geniş bir ərazini cəlgəyan bu məktəbin təkamül, yüksəliş və inkişaf mərhələləri ayrılmışdır. Tədqiqatda onun tarixi yeri və əhəmiyyətini dəqiqləşdirməyə cəhd edilmişdir. Problemin təşkili Təbriz memarlıq məktəbinin formalaşması və inkişafı prosesini, Azərbaycan və Şərq memarlığı inkişafının ümumi mənzərəsində onun yeri və rolunu əhatə edən məsələlərin bütöv bir kompleksi nəzərdə tutulmuşdur.

Təbriz memarlıq məktəbi Elxanilər dövründə monumental memarlığın nəhəng çoxplanlı məsələlərinin həlli prosesində öz üslubunu bərqərar edir, özünün müstəsna tərəqqi dövrünü keçirir. Professor Qiyasi qeyd edir ki, “bu dövrdə aparılan inşaat işlərinin geniş vüsət alması, yüksəldilən komplekslərin iri miqyası və binaların monumentallığı orta əsr Azərbaycan memarlığı inkişafının heç bir mərhələsi ilə müqayisə edilə bilməz” [2, s.7]. Şəhərsalma sənəti və monumental memarlığın şah əsərlərinin yaradıldığı dövrdə o, xalqın mədəniyyət tarixində parlaq bir səhifə olmuşdur. Ansambl tikilişinin mütəşəkkül şəhərsalmanın əsas təmayülü olduğunu təsdiq edən tezis son dərəcə mühüm və əhəmiyyətlidir və bu, eyni zamanda planlaşdırılmış və tikilmiş irimiqyaslı – Şənb-Qazan, Rəbe-Rəşidi memarlıq ansambların-

da, elxani hökmdarı Məhəmməd Olcaytu Xudabəndənin paytaxt kimi nəzərdə tutduğu Sultaniyə şəhərinin meydana çıxmasında öz parlaq həllini tapmışdır. Alim qeyd edir ki, “iri şəhər mərkəzlərinin, ictimai yerlərin, gəzinti və əyləncə xiyabanlarının, möhtəşəm ansambların yaradılması da həmçinin bu məktəbin şəhərsalma nailiyyətləridir” [2, s.4].

Konkret şəhərsalma və landşaft istiqaməti əsaslı surətdə həm müstəqil ayrıca da-yanan, həm də memarlıq komplekslərinin kompozisiya həllinin seçilməsində öz əksini tapmışdır. İri miqyaslı tikintinin irəli sürülən problemləri hər cür müxtəlif tipli tikililərin yüksəldilməsini tələb edirdi. Müxtəlif kompozisiya strukturlarında uyğunlaşan binaların tipologiyası memarlıq cəhətdən tərtib olunmuş şəhər meydanında (Cümə məscidi, saray kompleksi, bazar, mədrəsə, xəstəxana), məhəllədaxili tikintidə (məhəllə məscidi, hamam, bazarça), şəhər daxilində şəhər darvazaları yanında (karvansara, hamam, bazarça, gömrük) müəyyən olunurdu. Gerçək yaradıcı düşüncə zamanın sınağından çıxmış sabit kompozisiya sxemlərinə uyğun idi, beləliklə də bədii dilin universal sistemini təsdiq edirdi.

Ansambl tikilişində uyğunlaşan çoxsaylı tikililər kompozisiya qanunauyğunluqlarının dərin prinsiplərinə əsaslanır, onlarda incəsənətlə mükəmməl sənətkarlığın şahənə yüksəlişi birləşmiş, hər yerdə dini binalar, hökumət sarayları və saray-köşklər, xatirə kompleksləri və ayrıca dayanan türbələr, bazar tikililəri silsiləsi, kompleks xəstəxanalar dar-üş-şəfa və dar-üş-məraz, möhtəşəm karvansaralar, hamamlar, hidrotexniki qurğular (körpülər, su ambarları, sebillər, fəvvarələr, kəhrizlər) tikilirdi. Onlarda əvvəlki dövrlərdən əxz olunmuş mükəmməl kompozisiya sxemləri, böyük mühəndis-texniki nailiyyətlərin şuarı altında tədricən inkişaf edən həcm-məkan strukturları meydana çıxır, dekorativ vasitələr arsenalı genişlənir. Professor C.Qiyasi orta əsr bina və tikililərinin quruluş tektonikası məsələlərinə mühüm yer verir. Xüsusilə formanın nəhəng enerjisinə və onun inkişafının potensial imkanlarına malik olan tağlı-günbəzli tektonika memarlıq formalarının dilini müqayisə olunmaz dərəcədə zənginləşdirmiş, memarların yaradıcı surətdə özünü ifadə etməsinə hüdudsuz imkanlar açmışdır. Konstruksiyaları mükəmmələşdirmək məqsədilə memarların yorulmaz yaradıcılıq axtarışı formaların səmərələşdirilməsi, fayadalılığı və möhkəmliyi yolunda yenilikçi, orijinal və ağıllı qərarlara gətirib çıxarır.

Bu dövrün çoxsaylı tikililərinin itirilməsi müxtəlif kataklizmlər, müharibələr, şəhərlərin yenidən qurulması ilə izah olunur. Bu, işə Təbriz memarlıq məktəbinin inkişaf qanunauyğunluqları və xüsusiyyətləri barədə onu tamamlayan, təshih edən, bəzən isə daha erkən nəticələri təkzib edən müstəsna əhəmiyyət bəxş edir.

Alimin yaradıcılıq tərcümeyi-halında memar Əli şah Təbrizinin yaradıcılıq yolu xüsusi yer tutur. Əsaslı tarixi-nəzəri elmi əsər olan “Memar Xoca Əli şah Təbrizi” tədqiqatında Təbriz memarlıq məktəbinin inkişafı kontekstində böyük memarın peşə fəaliyyəti sistemli surətdə tədqiq olunur, memarların o dövrdə mühüm mövqeyi göstərilir, onların cəmiyyətdə fəaliyyətinə yüksək qiymət verilir. Sonralar nəşr olunmuş əsərində Elxanilər dövlətinin böyük vəziri, memar Əli şah Təbrizinin həyat və yaradıcılığının həqiqi faktlarını yalnız bərpa etmir, həm də onun planı əsasında ucal-

dılmış çox əhəmiyyətli binaları hərtərəfli təhlil edir. Təbrizdəki Qazan xan türbəsi və Əli şah məscidinin (Ərk), Sultaniyyədəki sultan Olcaytu türbəsi ilə dini kompleksin bərpa layihələrinin yeni redaksiyasını təklif edir [1, s.4].

“Təbriz memarlıq məktəbi” alimin bütün sonrakı tədqiqatlarını müəyyən edən hərtərəfli mövzuya çevrilmiş, onun yaradıcılıq yolunda prioritet təşkil etmişdir. Çox-qütblü, orijinal və tam işlənmiş əsər böyük ərazi hədudlarına malik olan məktəbin ən səciyyəvi üslub cəhətlərini və xüsusiyyətlərini işıqlandıрмаğa cəhd edərək, memarlıq elminin tədqiqində müəyyən boşluğu doldurmuşdur.

O, geniş “təsir dairəsi”nə, sənətkarlar və onların ardıcılarının çoxsaylı ordusuna, Yaxın və Orta Şərqdə geniş əks-səda tapmış prinsiplərə və səciyyəvi cəhətlərə malikdir [3, s. 57].

Professor C.Qiyasi adsız-sansız insanların adlarını çəkir və Təbriz memarlıq məktəbinin istedadlı memarlarının, mühəndislərinin, dekorator-xəttatlarının, kaşı-sazlarının, ornament rəssamlarının peşəkarlıq inkişafının yollarını göstərir. Onları yaxın ölkələrdə representativ binaları, o cümlədən sarayları, məscidləri, türbələri, hidrotexniki tikililəri tikməyə və bəzəməyə dəvət edirdilər. Məktəbin sənətkarlarının kompozisiya, konstruksiya, parlaq dekorativ kompozisiyaları, məkan işləmələri sahəsində yenilikləri və kəşfləri müxtəlif tikililərdə onun sərhədlərindən çox uzaqlarda istifadə olunurdu. Memarlıqda həyata keçirilən əsas təsəvvür və ideyalar onlar tərəfindən zamanın dünya anlayışı nöqtəyi-nəzərindən modelləşdirilirdi.

Azərbaycanda memarlıq elminin son dərəcə inkişafı orta əsrlərdə bir neçə memarlıq məktəbinin yaranmasına gətirib çıxaran müəyyən memarlıq ideyalarının tarixən formalaşmış regional sahələrinin geniş yayılmasına gətirib çıxardı və bu, birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb etdi. Adlarında coğrafi-ərazi prinsipi qüvvədə olan bu qabaqcıl məktəblərin ənənələri çoxəsrlik köklərə və yüksək davamlılığa malikdir. Bu isə Azərbaycan memarlığının üslub istiqamətini çox əsrlər qabaqcadan müəyyən etmişdir. Müxtəlif problemlər üzrə irimiqyaslı tədqiqatların aparılması üçün əsaslı baza yaranmışdır. Azərbaycan elmi elm aləmində nüfuzlu tədqiqat mərkəzlərinə, çoxsaylı alimlər ordusuna malikdir. Azərbaycan alimlərinin fundamental tədqiqatları memarlıq elmini xeyli dərəcədə zənginləşdirdi və tədqiqatçıları elmi işlərin yeni səviyyəsinə qaldırdı.

Alim, ictimai xadim, onlarla mütəxəssisin elmi rəhbəri, professor C.Qiyasi onun intellektual və ictimai potensialına ehtiyacın olduğu bu gün də var gücü ilə işləyir. Gəlin ona daha böyük elmi uğurlar, ən əsası ona və hamımıza vətənimiz – Azərbaycanın çiçəklənməsi naminə cansağlığı arzulayaq.

Açar sözlər: memarlıq məktəbi, tədqiqat, mənbə, texniki nailiyyətlər, bədii üsulların zənginliyi.

ƏDƏBİYYAT

1. Qiyasi C.Ə. Memar Xacə Əlişah Təbrizi. Elmi məruzə şəklində mem.dok. elmi dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. – Bakı, 1997.

2. Гияси Д.А. Тебризская архитектурная школа (XIII-XVII вв.). Автореф. дисс. канд. архитектуры. – Баку, 1978.
3. Амензаде Р.Б. Композиционные закономерности монументальных сооружений Азербайджана XI-XVII веков. – Баку, 2007.

Райха Амензаде (Азербайджан)

«Тебризская архитектурная школа XIII-XVII вв.»

в творчестве Джафара Гияси

Член-корреспондент НАН Азербайджана, доктор архитектуры, профессор Дж. Гияси принадлежит к плеяде ученых-архитектуроведов, заложивших фундаментальные основы архитектурной науки Азербайджана. «Тебризская архитектурная школа XIII-XVII вв.» стройная выверенная научная концепция, историко-теоретический труд, ставший возможным в результате глубокого изучения разнообразных документальных материалов, глубокого анализа многочисленных источников, изучения десятков архитектурных объектов. Постановка проблемы подразумевала целый комплекс задач, включавших процесс формирования и развития Тебризской архитектурной школы, ее место и роль в общей картине развития архитектуры Азербайджана и Востока.

Ключевые слова: архитектурная школа, исследование, источники, технические достижения, арсенал декоративных средств.

Rayiha Amenazade (Azerbaijan)

«Tabriz architectural school of XIII-XVII centuries»

in Jafar Giyasi's creative work

Corresponding member of ANAS, doctor of Architecture, professor J. Giyasi belongs to a galaxy of scientists-architects who laid the foundation of the architectural science of Azerbaijan. «Tabriz architectural school of the XIII – XVII centuries», a well - balanced scientific conception, historical and theoretical work, made possible as a result of a deep study of a variety of documentary materials, a deep analysis of the numerous sources, and the study of dozens of architectural objects. The formulation of the problem involved a whole range of tasks, and the development of the Tabriz architectural school, its place and role in the overall picture of the development of the architecture of Azerbaijan and the East.

Key words: architectural school, research, sources, technical achievements, arsenal of decorative tools.